

VITÁNYI BORBÁLA

Valóság és képzelet az irodalmi névadásban

Előadásomban elsőként azt kívánom bemutatni, hogyan tükröződik az irodalmi névadásban Papp Dániel novellisztikájának tematikai sokszínűsége. Az irodalmi alkotásokban található valóságos nevek, a reális hangulatú fiktív nevek, ezekívvül a ragadványnevek, a beszélő nevek a jellemzés eszközei, az írói szándék, képzelet, kifejezés megvalósítói. Előadásom alapja a századforduló irodalmi névadását tárgyaló korábbi értekezésem, melyben az adott korszakot Justh Zsigmond, Papp Dániel, Tömörkény István, Thury Zoltán életművei alapján szóaltattam meg.

A századvég tárcanovella irodalmának hű reprezentánsa Papp Dániel a Bácska, Bánság és Szerémség megjelenítője. Látásmódjának egyéni iróniáját, majd később szatírába hajló jellegét, kritikai realizmusát mint kulcsszavakat említi az irodalomtörténet. Nem is teljes két évtized. Papp Dániel pályáján ennyi idővel gazdálkodhat a kutató. Az életmű e szűk élethatárok ellenére is lezárt, és egyéni arculata névadásában is megmutatkozik. A nevek nagy részében megelevenítő erőt sejtett, Amire kezdettől tudatosan épített mind elbeszéléseiben, mind regényében. Az életművet értékelő tanulmányok közül csupán JUHÁSZ GÉZÁÉ: Egy kimaradt fejezet a magyar irodalom történetéből /Újvidék, 1966./ említi Papp irodalmi névadását kiragadván egyes beszélő név párokat mint a nyelvi ábrázolás eszközeit. Szépirodalmi munkáinak nagy része időben alig korlátozott, hiszen élénk képzelete emlékeket idéz látott, átélt vagy hallott események alapján. Emlékezete megőrizte a valóságos személyeket és neveket, s az elfeledetteket is pótolta a délvidéki névhagyományok ismeretében. Két én: a közélettel, a politikával foglalkozó újságíró és a novellista szépíró egymást váltva kísérik végig e rövid életsorsot.

Névadását az egy-egy témaköréhez tudatosan választott névanyag jellemzi. Szülőföldjéről írottakat szerb alakokkal és szerb nevekkal népesíti be: Mátics Lubica, egy kocsmáros fogadott lánya, Purczovics Zénó, a Rátótiak c. regényének egyik nemese, Popovics Döme esküdt, Bozovics iskolaszolga, továbbá szerelmes és nagyravágyó diákok, megyei esküdtek, katonatisztek, kiknek vezetékneve mint A kapitány úr diktál c. novellában megjegyzi: "rendesen hat szótagból állott és ebben található négy c mássalhangzó, továbbá legisleghátul egy vics".

Kolostori tárgyú novelláiban jellegzetes egyelemű nevek olvashatók. Olaszos hangú történeteinek közreműködői ízig-vérig délvidékiek, nekik az író olasz nevet ad: Marcantonio Bossi, egy kocsmáros veje, Benedetto Franzoni, a községi előljáró, Cesare Bonelli tüzérszázados, Angiolina Pesari, a tizennyolc esztendőszű szépség, Oppizoni a hálókötő, Valsenio a hivataloszolga stb.

Allegorikus meséiben mitológiai és arab neveket is olvashatunk: Ibn Albuféda a mórok ifjú bölcse, Harun al Szerif költővezér, Omár a csecsemő, stb.

Szerelmi tárgyú írásaiban általában magyar és német neveket használ, de szerbek, olaszok szintúgy megtalálhatók közöttük. A Rátótiak c. szatirikus regényét a megrajzolt típusok teszik valóban emlékezetessé. A mű a ragadványnevekkel való jellemzésre épül: Kepe György, a természetrajztanár, Purz Endre, a félbemaradt ember, aki a családi Purczovics névből is csak töredéket tudott megőrizni, Rovat, a szerkesztő, Szarka Pál bírósági iktató stb.

A 245 írásban, ami megközelítően a teljes életművet jelenti, 500-nál is több a családnevek száma. Ha a novellák tematikailag körülhatárolhatóak is, ritka a folytatásos elbeszélése, ami feltételezi a személynevek nagy változatosságát.

Gondolatkörei egy-egy tájegység rajzát is magukba foglalják. Így a Bácskát is. Papp Dániel időben és térben sokféle változatban látja maga előtt ezt a vidéket. Ismeri a megye népcsoportját, a rácokat, a bunyevácokat.

"Fölkérem a tisztelt olvasót, hogy a grakinai Bilicseket az ugyanodavaló Kilicsekkel össze ne tévessze valahogy, mert akkor nem tudok jótállni a következményekért."

/Szállási Romeó. Muzsika az éjszakában

179/

Nevük hangzása rokon, csak egy betű eltérést mutat, mégis ősi ellenségei egymásnak.

Ezeket a novellákat olyan hitelesnek érezzük, hogy már-már ellenkezőjünkben kételkedünk. A nevek reális hangulatukkal a valóságosakkal határosak. Elkülönítésükhöz a fogódzót az elbeszélés cselekményéből kaphatjuk.

Ilyen Ralics Tádé komiszáros, aki a szabadságharcban Magyarországért küzdött, helyi ütközetekben önkéntesként vett részt, nevét mégsem említi egyetlen történelemkönyv sem. Papp Dániel novellájában lírai emléket állít az öreg csendbiztosnak, nevét végig családnév + keresztnév alakban írja, éreztetve ezzel is a tiszteletet személye iránt.

Férfi szereplőinek nevét többnyire családnév + keresztnév alakban vagy csak családnévként említi: Petrovics Euthym pap, Kuntics Zénó szolgabíró, Lindenstramm Blitzenegg Máté hadapród, Kovácsovics százados; nőalakjai közül a fiatalok családnév + becézett alakú keresztnéven vagy csak ez utóbbin, az idősek családnéven szerepelnek: Vratics Darinka, Amálka, Jovánka; az öreg Bilicsné, Vujkovics néni stb.

A részletesebb írói életrajzoknak mindegyike utal arra, hogy Papp Dániel egy ideig görög katolikus papnövendék volt. Az ekkor szerzett tapasztalatok és mély tudás meghatározta mind a közéleti ember, mind novellista látásmódját. Saját írói álnevei közül kettő: Monachus és Dániel pap is ebben a környezetben született. Az e körbe vonható ötven név egyrésze valószínű. Ilyenek a görög egvházatyák, neves történetírók, szerzetesek, tudós barátok, apostolok tanítványainak nevei. A név eredeti viselője és Papp Dániel novellaalakja viszont ritkán hasonmása egymásnak. Adeodátus pápa neve Adeodát alakban egy hosszú karú aszkétáé, a hajdani szent Pantaleon egy kis templom plébánosa lett s pop Pántóként említik. Timóteusz a borok kiváló

értője lett, Ireneus pedig eszelős testvér. De Hilárion püspök régi nagyságában áll az olvasó előtt. Az egyelemű nevek sorában megemlékezik a korabeli pápáról XI. Piusról, aki történettudósként is a figyelem középpontjában állt. Valószínűleg ezzel magyarázható, hogy A főalak c. elbeszélésének /Budapesti Napló, 1897. február 21./ elismert történelem professzora is ezt a nevet viselte. Íróink ezt az egyelemű nevet a Kocsány családnévvel toldja meg. Az ide tartozó nevek másik csoportjához állandó névkiegészítő járul: Fülöp főtisztelendő, Jeromos atya, Leona, Özséb páter; egyes esetekben névkiegészítő nélkül is: Bonifác, Konstantin Makár. A rend föl nem avatott tagjai, valamint a személyzet saját keresztnévükön szerepelnek:

"No lám, erre járt a szolgabíró -- mondta György, a vézna diakónus, akit sohasem szenteltek pappá, mert szegények kancsal volt a bal szeme, a kánoni szem"

/A viaszgyufa. Országos Hírlap, 1897.
december 7./

Névadásának kedves darabjai a beszélő nevek: Nektárizs barát, akit az elfogyasztott töméntelen nektár miatt "sohasem szenteltek áldozópappá, [...] állítólag sokszor hallotta az ikonosztasz képeinek sóhajtozását" /Arzéniusz és Baziliusz. Marcellus 86/. Beszélő név pl. páter Torma neve is a "vörös orrú kis baráté" /A bajai professzor iskolája. Országos Hírlap, 1898. jún. 22./.

Papp Dániel munkáiban kivételnek számít a névadásra vonatkozó írói indoklás. Egyike ezeknek, mely az író névérzékenységének kifejezője, a Wirth novellákban olvasható. Az idézetek drámaiságát a névadás lélektani megközelítése adja. Wirth János szegény középiskolai tanár, törvénytelen gyerek, s így a társadalom kitaláltja. Élete alkonyán betegen és meggyötörten visszaidézi ifjúkori megaláztatásának történetét, melyet több évtized távolából, az elbeszélés időpontjában is ugyanolyan súlyosnak érez:

[A katonai sorozáson] "rám kiáltott egy gyalogos írnök-
-őrmester: -- Wirth helyesen Szvoboda János [...]
még külön odaszólt az írnöknek: -- Az állítási lajstromot ki kell majd igazítani. Törvénytelen fiú az apja nevéét jóhiszeműleg tévesen viselte eddig. Most kiderült a tévedés és az anyja után kizárólag csak Szvobodának nevezendő". /Wirth románca. A "jó" és az "imádságos" aszszony és más elbeszélések. Egyetemes regénytár 106/

Vergődésének során Wirth a név szerepét líraian ragadja meg. Ami minden ember számára természetes, az neki mégis elérhetetlen, s e kettő kibékíthetetlen ellentéte tovább fokozza az elbeszélés feszültségét:

"egy igazi hímes palást takar mindenkit, gyermekkora óta; ezüstszövésű fátyol, amelyen át kibüszkélkedik a világba, -- az édesapja tiszta neve [...]. Minek általában nevet adni, mikor ez a szokás kegyetlen is olykor? Miért nem számoznak vezetéknev helyett, vagy miért nem maradunk meg pusztán csak az utónév-nél, úgy mint a vérbeli hercegek és a hottentották szokták cselekedni."

/i.h./

Az új név megtartására a hatóság kötelezte, a régi mint legbelsőbb sajátja elválaszthatatlan tőle. Van-e megoldás egyéni tragédiájára?

"És mégis [Wirth] maradtam, ah, de milyen furfangok árán. Budapesten új hónapos szobába költözök, és az új bejelentést hoz magával [...]. Az embernek le kell ülni, és egy rovatozott lapra le kell írni "Wirth, helyesen Szvoboda János". Nem, nem így nem bélyegzem meg magamat, gondoltam, már csak a szállásadóm előtt sem. És kitöltöttem a rovatot, amint következik: Wirth Szvoboda János. Így a rossz szó helyett a kötőjellel igazán nem is hangzik rosszul az egész. Az embert még valami nagy családból valónak tartják."

/i.h./

Az irodalmi alkotásokban fellelhető nevek kettéválasztása, a valóságos és fikatív csoport pontos elhatárolása olykor hosszas kutatás eredménye. Az a név, melyet a legkülönbözőbb lexikonok sem közölnek, s az író életművében csak egyszer szerepel, még lehet valóságos, igaz az ellenkezője sem bizonyított. Ilyen Világbenca is.

"Ez anekdoták főalakja rendesen egy Bozsó nevű őrmester, olyan furfangos paraszthalak, mint például amaz elmés Világbenca nálunk, vagy pedig Hans Jörgl a német sógornál."

/A granicsárok végnapjai. Budapesti Napló, 1897. máj. 9./
Ez a név nem fordul elő a magyar népmese figurák katalógusában, csupán egy kiadványban: A mindenkor nevető Democritus avagy okos leleményű furtsa történetek. Budán 1796. Feltételezhető, hogy Papp Dániel vagy ezt a munkát ismerte, vagy valószínűbb, hogy a történeteket e kötetből.

Dolgozatom második részében azt kívánom bemutatni, mennyiben befolyásolta az író keresztnév-választását a névdiát. Az anyakönyvi adatokkal végzett gyakorisági vizsgálatok módszerét követve, a Magyar Személynévi Adattárak füzeteiben kialakított gyakorlatot alkalmaztam. Bár Papp Dániel csak harmincöt évet élt, cikkeinek és novelláinak eseményei kb. száz esztendő töltenek fel. Tekintve, hogy Papp sokszor pontosan megadja hőseinek életkorát, a novella keletkezésének évszámával összevetve ezt, kideríthető, mikor kaphatta keresztnévét a szereplő. A valóságos adatokkal való összehasonlítást VIRÁG GÁBOR, Csantavér keresztnévei 1782-1970 c. dolgozata /Magyar Személynévi Adattárak 18./ tette lehetővé, mivel az itt tárgyalt település területileg azonos Papp Dániel novelláinak színterével. VIRÁG GÁBOR munkájából a XIX. századra vonatkozó neveket emeltem ki. Az írói névanyagnak csak egy részét lehetett vele párhuzamba állítani, mert a novellákból számos, az anyakönyvekbe fel nem vett név került elő. Az idézett munka az említett száz évet öt éves szakaszokra osztja, ezért a különbségek és hasonlóságok számbavételekor össze kellett vonnom periódusait. Papp Dániel művei alapján ugyanis csak négy időszakot volt célszerű kijelölni. Az egyes időszakok névgazdagság, ill. névszegénysége azzal függ össze, hogy milyen korosztályt szerepeltet szívesebben az író.

Az első időszak névviselői a legidősebbek, 1800 és 1840 között születtek. Papp Dániel novelláinak e periódusból közölt 40 féle és Csantavér 57 féle férfineve 13 esetben mutatott azonosságot. Néhány közülük: Ferenc, Gyula, Imre, Jakab, János, Lajos, Péter stb. A felsoroltakat valószínűleg a leggyakoribbak vagy a legkedveltebbek között tartották számon a Délvidéken.

A második időszakot a novellák 40-60 éves szereplői alkotják. Ők a középkorúak, akik 1840 és 1860 között születtek. Az 55 féle valóságos és a novellákból adatolt 88 féle férfinév 23 alkalommal egyezett: Albert, Béla, Ferenc, Gyula, István, János, József stb.

A legtöbb novellaalak az író saját kortársait képviseli. Közülük a fiatalok nevei a harmadik időszakba kerültek. A 18-40 évesek találhatók itt. Néhány adat: 65 féle valóságos és Papp műveiből 81 féle férfinevet vethetünk itt össze. Az azonosság 22 nevet jelent: Antal, Dávid, Ferenc, György, István, János, Pál, Vilmos stb.

A negyedik időszak a gyerekeké, akik 1885-1900 között kaphatták nevüket. Papp Dániel e korosztályról ritkán ír novelláiban, így itt az összehasonlítás részleteit nem veszem sorra. Témaköreinek mindegyikében nők is szerepelnek. Számuk töredéke a férfiakénak, így a férfineveknek is.

Papp Dániel névtára gazdag. 170 féle férfi- és 61 féle női keresztnévet használ, és az előfordulási adatok szerint a neveket nemigen ismétli. Csantavérről, Virág Gábor 90 féle férfi- és 69 féle női nevet sorakoztat fel. Néhány mind a négy időszakban előfordul: Jakab, Péter, Sándor; az adatok többsége csak háromban: Endre, Gyula, Mihály, Vilmos, ill. kettőben: András, József, Pál, Anna, Margit, Teréz, Vilma.

A 170 féle férfikeresztnéven 463 szereplő, a 68 féle női keresztnéven 86 szereplő osztozik.

Az író keresztnévadását befolyásolhatja az adott terület névszokása, de az alkotó névadási gyakorlatának sajátos vonásai következtében teljes azonosságról sohasem beszélhetünk.

Becézőnevet vagy annak alapalakját választja-e hőseinek az író? Papp Dániel szólító-, és említőnevei nagy többségükben a keresztnévek alapalakjai. A 170 féle férfinévből csak 19-hez kapcsolódik becéző változat. A 61 féle nőnév közül 13 olvasható becézve.

Becézőneveket a középkorúak, a fiatalok és a gyerekek névadásában találhatunk. A becézés ugyan független az életkortól, de pl. a gyerekek elnevezésében indítékul szolgálhat. A női és férfinevek becéző változatai legnagyobb részben rövidüléssel és a fő képzésével keletkeztek: Misó<Mihály, Matyi<Mátyás, Pántó<Pantaleon, Vili, Julcsa, Tercsi; néhány esetben csonkulással és képzéssel: Bertina<Alberta, Minka<Hermina; egy-egy esetben az eredeti fő képzésével keletkeztek. A női és férfi keresztnévek becézett változatainak száma egyformán alacsony. A kivételek, az alábbi nevekhez kapcsolódó közkeletű becéző változatok.

Erzsébet: Betti, Bözsike, Örzsike; Mária: Mari, Marica, Marcsa;
Mihály: Misa, Miska, Misó; József: Jócsi, Jóska, Dodó.

A novellák hősei alkalmanként több keresztnévet is kaphatnak:

"Negyedik Endre -- közönségesen András -- a mi kisebbik fiunk"

/A kis dadogó. Muzsika az éjszakában 437/.

Az irodalmi névadás módszerei nem függetlenek a névtan egészének elemzési szempontjaitól. A valóságos névanyagot számba vevő személynévvizsgálathoz hasonlóan az irodalmi névadás is megkülönböztet szólító-, és említőnevet. A novella műfaja az említőneveknek kedvez inkább, az író egy-egy szereplőről történetfüzéreket kerekít, melyekben a szólítónevekhez kedvező párbeszéd viszonylag kisszámú.

Papp Dániel novelláiban különbséget tehetünk a központi szereplő/k/ és a többi alak névváltozatai között.

Érdeemes összehasonlítani a novella-bevezetéseket is. A két főbb típus azonnal szembetűnik. Az elsőben az író népes szereplőgárdát vonultat fel, már indításkor megismerttet a történet fontosabb körülményeivel, hogy a főszereplő belépésekor minden figyelmet reá irányíthasson.

A második, a fordított eset, amikor elsőként a főszereplő válik ismertté, és az ő sorsának alakulása kapcsolja be a többi szereplőt. Papp novelláiban -- néhány több fejezetből állót kivéve -- átlagosan öt-tíz figurát mozgat. A központi szereplők említőnév-anyagában nem határolható el élesen, mikor, milyen életkorú szereplőket említ családnév + keresztnévvel, csak keresztnévvel vagy csak családnévvel. A cselekmény menetének megfelelően változik, és mindig az adott szituációhoz igazodik. Szánalommal vegyes iróniát sejtet pl. az az eset, amelyben a papucs-férj Mausz Xavéri Ferencet mindvégig nevének teljes alakjával említi. Mausz, felesége biztatására a milleniumi díszmenet egyik résztvevője a vármegye színeiben. Így az ünnepélyes alkalmat megörökítő festményen is szerepelnie kellene, de kifelejtik, s már elkészült a kép, amikor reklamál.

"Mausz Xavéri Ferenc kábultan tántorgott ki az irodából. Ez volt az ő esete, s Mausz azóta is itt tántorog Budapesten. [...] Mausz Xavéri Ferenc még mindig nem mer hazamenni. S homályos őszi reggeleken, ha hazafelé baktat, Mausz Xavéri Ferenc gyakran dadog ilyeneket: -- A képből tán ki lehetne vágni azt a sarkot ... és újra fősteni [...] Mindent, mindent inkább, mint így hazamenni."

/Mausz a bandériumban. Muzsika az éjszakában 379/
A főszereplők említőnevei mindig megtalálhatók, szólítónevük ritkábban van. A mellékszereplők helyzete ennek pontosan fordítottja.

Az irodalmi alkotás hitelességét a nevek áttekintése nélkül meggyőzően aligha bizonyíthatjuk. A valóság és képzelet ötvözte fiktív neveket az olvasó többnyire reálisként éli át, a mű hőseinek szuggesztivitásától függően. S ez egyben az író művészi munkájának próbája is.